

KS. BERNARD POŁOK

Opole

Duch Jahwe w nauczaniu proroków¹

Hebrajski termin רוּחַ występujący 378 razy w Starym Testamencie², w księgach proroków pierwszych i późniejszych użyty jest aż 201 razy. Kontekst, w którym się on pojawia wskazuje na jego bardzo szeroki zakres znaczeniowy: od sensu czysto świeckiego, rzeczowego, potocznego („wiatr”, „oddech”, „powiew powietrza”), po sens duchowy, nadprzyrodzony („duch”, „dusza”, „Duch Boży”).

Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawienie nauki proroków o „Duchu Jahwe”. Świadomie przeto pomijamy teksty proroków zawierające znaczenie potoczne, a koncentrujemy się na wypowiedziach, w których termin רוּחַ został użyty w sensie duchowym.

¹ Określeniem „prorocy” obejmujemy nie tylko proroków właściwych, tzn. tych, którzy pozostawili po sobie spuściznę literacką w postaci księgi, lecz także księgi określane w kanonie chrześcijańskim mianem „historyczne”, jednak w kanonie żydowskim (palestyńskim) noszące nazwę proroków pierwszych. Są to księgi: Joz, Sdz, 1–2 Sm i 1–2 Krł.

² Warto przy tym zauważyć, że termin ten występuje stosunkowo często we wczesnych księgach historycznych (np. Sdz, 1 Sm), prawie zupełnie zanika u proroków VIII w. (w Iz poza dwoma przypadkami jest późniejszy) i znów częstsze jest jego użycie (począwszy od Ez) w księgach prorockich z okresu niewoli i po niewoli. Por R. Albertz, C. Westermann, רוּחַ , Geist, THAT II, kol. 727–728.

1. Prorocy pierwsi

W księgach proroków pierwszych — zwanych też dziełem Deuteronomisty — termin נָבִיא występuje 47 razy, jednak tylko w 18 przypadkach ma znaczenie teologiczne, łącząc się z imieniem Bożym Jahwe lub Elohim, z zaimkiem 1. os. l. poj. bądź występuje w zdaniu, którego podmiotem jest Bóg³

W Joz pojawia się tylko w sensie potocznym („tchnienie” — 2,11 i „życie” — 5,1).

Bogatą gamę znaczeniową termin נָבִיא ma natomiast w Sdz, gdzie obok znaczenia potocznego (np. w 15,19 — „tchnienie” i w 8,3 — „usposobienie”) zawsze występuje z imieniem Jahwe.

W Sdz 14,6 czytamy o Samsonie: „Wówczas opanował (צָלַח) go duch Jahwe, tak że lwa rozdarł, jak się koźle rozdziera, chociaż nie miał nic w rękę” (zob. także 14,19; 15,14). W Sdz 13,25 natomiast: „Duch Jahwe począł na niego [Samsona] oddziaływać (פָּעַם)” W Sdz 3,10 o Otnielu czytamy: „był nad (נִיָּוָן) nim Duch Jahwe, kiedy sprawował sądy nad Izraelem” Z Sdz 6,34 zaś dowiadujemy się, że: „Duch Jahwe ogarnął (לָבַשׁ) Gedeona”

Duch, który „opanowuje”, „spoczywa”, „ogarnia” sędziów jawi się we wszystkich tych tekstach jako swego rodzaju tajemnicza, nieosobowa siła, która wychodząc od Boga realizuje się w powierzonych sędziom zadaniach⁴. Duch ma tu zatem znamiona przejściowego uzdolnienia, które jest uwarunkowane chwilowymi potrzebami narodu⁵. Opanowując sędziów duch ten sprowadza zwykle na obcych nieszczęścia, pokoleniom zaś izraelskim przynosi wolność⁶

Według Sdz 9,23 Jahwe może również zesłać „ducha złego” (רוּחַ רָעָה), który także na własny naród może sprowadzić nieszczęście, np. w postaci wojny domowej. Czytamy tu bowiem: „Bóg zesłał ducha niezgody między Abimelekiem a możnymi z Sychem, którzy zbuntowali się przeciwko Abimelekowi.”

³ Por. J. Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, w: MPWB VII, Lublin 1985, s. 9.

⁴ Por. L. Stachowiak, *Prorocy słudzy słowa*, Katowice 1980, s. 112–113.

⁵ Por. A. Jankowski, *Duch dokonawca. Nowy Testament o posłannictwie eschatologicznym Ducha Świętego*, Katowice 1983, s. 11.

⁶ Por. Albertz, Westermann, נָבִיא , Geist, kol. 745.

Z powyższego przekazu wynika, że w przekonaniu autora Sdz także i ów „zły duch” pochodzi od Jahwe i jest na Bożych usługach. W jego rozumieniu Duch ten jest zatem taką siłą, którą Bóg, kierując historią swego ludu, rozporządza w sposób wolny i niezależny.

Jeszcze głębsze wypowiedzi o Duchu Jahwe znajdujemy w 1–2 Sm. O ile w Sdz Duch Jahwe był raczej przejściowym uzdolnieniem sędziów działającym na rzecz narodu, o tyle w Księgach Samuela Duch przybiera już charakter daru stałego.

W opowiadaniach o pierwszym królu Izraela — Saulu i w historii dochodzenia do władzy Dawida termin חַיִּי ma identyczne znaczenie jak w Sdz. Tak więc najpierw Duch Jahwe „opanowuje” (חָלַף) Saula, gdy ten spotyka grupę proroków w stanie ekstazy (1 Sm 10,6.10). Następnie opanowuje proroków i Saula, który odtąd staje się bardziej podatny na działanie Ducha Jahwe. Wynika to już z zapowiedzi Samuela: „Ciebie też opanuje duch Pański i będziesz prorokował wraz z nimi, i staniesz się innym człowiekiem” (1 Sm 10,6). Skutek ten widoczny zaś jest w tekście 1 Sm 11,6, gdzie czytamy, że Saul słysząc o tragicznej sytuacji mieszkańców Jabesz, udziela pomocy temu obłożonemu miastu (1 Sm 11,6)⁷

Już jednak redaktor przedstawiający historię Dawida stwierdza wyraźnie, że ten pomazaniec Pański jest nieustannie w posiadaniu Ducha Jahwe. Z 1 Sm 16,13–16.23 dowiadujemy się bowiem, że podczas namaszczenia Dawida na króla „zstąpił na niego i począwszy od tego dnia opanował go Duch Jahwe” (w. 13). Natomiast Duch ten „opuścił” (סָרָה) Saula, a opętał go zesłany przez Jahwe „duch zły” (רוּחַ רָע , w. 14). Od czasu do czasu będzie on „opanowywał” Saula (לָחַץ) i doprowadzał go do obłędu (18,10), w tym nawet do próby zabójstwa Dawida (19,9).

Z 1 Sm 19,20.23 dowiadujemy się nadto, że wysłannicy Saula mający pojmać Dawida, jak i on sam spotykając grupę proroków zostają owładnięci Duchem Jahwe i wpadają w uniesienie prorockie. Saul przebywa w tym stanie (leżąc nagi) cały dzień i całą noc.

Nie ulega wątpliwości, że Duch, którego posiadał Saul przed „chorobą”, tj. wywołujący u Saula ekstazę i zmuszający go do udzielenia pomocy mieszkańcom miasta Jabesz, jak i Duch, który na stałe opanował Dawida od chwili namaszczenia na króla — jest „Duchem Jahwe”

⁷ Zdaniem niektórych egzegetów Saul przypadkowo został owładnięty Duchem Jahwe i to sprawiło, że udzielił pomocy mieszkańcom Jabesz. Por. Albertz, Westermann, חַיִּי , Geist, kol. 744.

Co się zaś tyczy „ducha złego”, który opanował Saula, to nie jest on jakimś „złym duchem Boga”, lecz autor natchniony mówiąc, że duch ten został zesłany przez Jahwe pragnie podkreślić, że Bóg posłużył się nim jako środkiem wychowawczym względem nieposłusznego króla⁸

Z powyższych wypowiedzi wynika, że autor 1–2 Sm zna wiele różnych duchów, którymi Bóg rozporządza. Mówiąc zaś o „Duchu Jahwe” autor przedstawia go zawsze jako wychodzącą od Boga szczególną moc, która bądź uzdalnia grupę proroków do uświetnienia ich liturgii (muzyką, śpiewem i tańcem), bądź pomaga pobożnemu królowi Dawidowi w owocnym panowaniu nad powierzonym sobie narodem, czy wreszcie uzdalnia wybranych przez Boga ludzi do szczególnego zaangażowania się w życie narodu. Duch ten może również sprowadzić nieszczęście na króla niewiernego Bogu⁹

Autor przedstawiający historię domu Dawidowego (2 Sm 1 – 1 Krl 2) w ogóle nie wspomina już o „Duchu Jahwe” Jedyłą wzmiankę stanowi tu tekst 2 Sm 23,2, w którym Dawid stwierdza o sobie samym: „Duch Jahwe mówi przeze mnie” (dosł. „we mnie” — בִּי).

Na uwagę zasługuje także termin רוּחַ w 1–2 Krl. Charakterystyczne, że zwrot „Duch Jahwe/Boży” pojawia się tu tylko w przekazach prorockich.

Najpierw spotykamy go w tzw. cyklach Eliasza i Elizeusza (1 Krl 17 – 2 Krl 13).

W 1 Krl 19,11 czytamy o Eliaszu, że prorok ten przeżył na Horebie „silną wicherę” Nie chodziło jednak o zwykły wicher, lecz o wiatr, w którym prorok podejrzewał obecność Jahwe (tak jak uprzednio w ogniu i w trzęsieniu ziemi). Bóg jednak nie był w żadnym z tych żywiołów, lecz dopiero w łagodnym powiewie (w. 12).

Dowiadujemy się tutaj także o ogólnym przekonaniu tak zarządcy dworu króla Achaba — Obadiasza (który ma nakaz uwięzić Eliasza, 1 Krl 18,12), jak i grupy uczniów prorockich z Jerycha (2 Krl 2,16), że „Duch Jahwe” może unieść Eliasza i przenieść w inne nieznane nikomu miejsce.

Duch Jahwe jest tu zatem znowu tajemniczą siłą, która może zmienić miejsce pobytu proroka, uczynić je nieznanym (tajemniczym), co miało

⁸ Należy tu jednak zaznaczyć, że w omawianym tekście nie da się jasno odróżnić Ducha Jahwe od mocy, która spowodowała depresję Saula. Występują tu bowiem te same czasowniki dynamicznie przedstawiające zarówno działanie Ducha Jahwe, jak i ducha powodującego chorobę Saula. Por. Albertz, Westermann, רוּחַ , Geist, kol. 744.

⁹ W 2 Sm 22,16 w pieśni dziękczynnej Dawid mówiąc o gniewnym usposobieniu Boga nazywa je „groźnym tchnieniem” Jego nozdry.

szczególne znaczenie w czasie prześladowań proroka przez żonę króla Achaba — Izebel.

Z 2 Krl 2,9 w tzw. cyklu Elizeusza dowiadujemy się, że Eliasza jest „nieustannie w posiadaniu Ducha Jahwe” Sam Elizeusz pragnie osiąść dwie Jego części. Gdy prośba ta została spełniona „Duch Jahwe”, będący dotąd w posiadaniu Eliasza ujawnia się w pierwszym cudzie zdziałanym przez Elizeusza (2 Krl 2,13–16). Również w innych tekstach można zauważyć, że tradycja mówiąca o Elizeuszu — „Ducha” (nie nazwanego jednak nigdzie „Duchem Jahwe”) czyni odpowiedzialnym za dziejące się przez tego proroka cuda. Duch więc w cyklu Elizeusza jest również siłą (a nawet mocą cudotwórczą), która jest mocno związana z osobą proroka, a nawet może być dziedziczony¹⁰.

Odrębną rolę pełni natomiast „Duch” w opowiadaniu o proroku Micheaszu synu Jimli — 1 Krl 22. W kontekście wyprawy króla izraelskiego Achaba i króla judzkiego Jozafata, aby odbić Ramot w Gileadzie od Syryjczyków czytamy: „Wówczas Jahwe rzekł: Kto zwiedzie Achaba, aby poszedł i poległ w Ramot w Gileadzie? Gdy zaś jeden rzekł tak, a drugi mówił inaczej, wystąpił pewien duch i stanąwszy przed Jahwe, powiedział: Ja go zwiodę. Wtedy Jahwe rzekł do niego: Jak? On zaś odrzekł: Wyjdę i stanę się duchem kłamstwa w ustach wszystkich jego proroków. Wówczas rzekł: Możesz zwieść, to ci się uda. Idź i tak uczyn! Dał więc Jahwe teraz ducha kłamstwa w usta tych wszystkich twoich proroków. A na ciebie Jahwe ma zesłać nieszczęście. Wtedy Sedecjasz, syn Kenaany, podszedł i uderzył Micheasza w policzek, mówiąc: Którędyż to duch Jahwe odszedł ode mnie, aby mówić z tobą? (1 Krl 22,20–24).

„Duch”, o którym mowa w powyższym tekście ma znamiona realnej, odrębnej od Jahwe postaci — jakby odrębnej osoby (hipostaza?). Bierze on w posiadanie fałszywych proroków, stając się w nich duchem fałszu — kłamstwa (רִיבִּי שֶׁקֶר).

„Duch” ten (w TM z rodzajnikiem רִיבִּי) nie jest — tak jak w poprzednich tekstach — jedynie wychodzącą od Boga, różną od Jahwe mocą, lecz odrębną istotą, która wchodzi w skład tzw. dworu niebieskiego¹¹. Można ją

¹⁰ W czasach po niewoli, gdy Duch Jahwe „utracił” swoje specyficzne funkcje charyzmatyczne i ekstatyczne, prorostwo jest traktowane jako działanie Ducha Jahwe (Za 7,12; Ez 11,5; Hi 3,8). Dowodem tego jest powstałe po niewoli dzieło Kronikarza, dla którego każda mowa prorocka jest wypowiedzią natchnioną przez Bożego Ducha. Por. Albertz, Westermann, רִיבִּי, Geist, kol. 749.

¹¹ Por. Albertz, Westermann, רִיבִּי, Geist, kol. 748–749.

przyrównać do Anioła, który wchodząc w proroków uzdalnia ich (w zależności od ich etycznego usposobienia) do głoszenia prawdziwych bądź fałszywych proroctw. Tego „ducha fałszu” można by porównać z pochodzącym od Jahwe „złym duchem” zsyłanym na Saula.

Ponadto z faktu, że Sedecjasz (stojący na czele zwiedzionych „duchem fałszu” proroków Achaba) jest oburzony twierdzeniem Micheasza, iż nie posiadają oni „Ducha Jahwe” wynika, że panowało powszechne przekonanie, iż każdy prorok jest w posiadaniu „Ducha Jahwe”, który uzdalnia go do głoszenia proroctw.

Ostatnia wzmianka u proroków pierwszych o „Duchu Jahwe” pochodzi z tzw. cyklu Izajasza (2 Krl 18 – 20). W 2 Krl 19,7 (= Iz 37,7) czytamy, że Bóg da Sennacherybowi (którego wojsko oblega Jerozolimę) takiego „ducha” (tzn. sprawi w nim takie usposobienie), że na wiadomość, którą usłyszy powróci do swego kraju”

Podsumowując naukę o Duchu Jahwe w księgach proroków pierwszych można stwierdzić, że Duch Jahwe jawi się w nich przede wszystkim jako:

1. Wychodząca od Boga tajemnicza, nieosobowa siła, którą On swobodnie rozporządza kierując historią swojego ludu. Siła ta „opanowuje”, „spoczywa” bądź „ogarnia” wybrane przez Boga jednostki udzielając im czasowo lub na stałe (Dawid, Eliasz), np. nadludzkiej siły (Samson); uzdalniając do bohaterskich czynów (sędziowie), pełnienia wyznaczonej im przez Boga misji (królowie), dokonywania cudownych znaków (Elizeusz), a nawet zmiany miejsca pobytu (Eliasz).

2. Oprócz tej charyzmatycznej funkcji działania Ducha Jahwe można zaobserwować także działanie ekstatyczne — w przeważającej mierze związane z użyciem imienia Bożego Elohim. Duch opanowuje tu zbiorowość, np. grupę proroków, wprowadzając ich w prorocką ekstazę. Może on także ogarnąć osoby znajdujące się w pobliżu ekstatyków (Saul i jego słudzy — 1 Sm 10,10; 19,20–23). I chociaż ekstaza ta jest zwykle przejściowa, to jednak można ją powtarzać, a nawet sprowokować (np. instrumentami muzycznymi — 1 Sm 10,5–6; 2 Krl 3,15).

3. W 1 Krl 22 (= 2 Krn 18) „Duch” przedstawiony jest obrazowo jako odrębna od Jahwe istota — Anioł należący do niebieskiego dworu, któremu Bóg zwierza się ze swoich planów i zamiarów. Stoi on jednak zawsze przed Bogiem, jako Jego sługa i posłaniec i jedynie Bóg ma prawo nim rozporządzać.

Niewątpliwie równie interesujące będzie przesledzenie, jak nauka o Duchu Jahwe przedstawia się w księgach proroków późniejszych.

2. Prorocy późniejsi

U proroków późniejszych zwanych także pisarzami termin רוח występuje ok. 154 razy, z tego jednak tylko w 22 przypadkach w interesującym nas znaczeniu teologicznym¹². Wypowiedzi te będziemy przedstawiać w porządku chronologicznym, według czasu działalności poszczególnych proroków.

Wśród proroków VIII w. przed Chr. Amos używa terminu רוח tylko w znaczeniu potocznym — „wiatr” (por. 4,13).

Chociaż w Oz także przeważa potoczne użycie tego terminu (4,19; 8,7; 12,2; 13,15)¹³, to już w tekście 9,7 spotykamy określenie: „mąż natchniony”, które może oznaczać charyzmat prorocki: „Oto nadchodzą dni kary, zbliża się dzień odłaty; Izrael woła: Głupcem jest prorok, a mąż natchniony szaleje. Tak jest z powodu wielkiej winy twojej i ogromu twojej wrogości” Charyzmat ten nie jest jednak respektowany przez naród, a sam prorok uważany jest za szaleńca. Właściwą naukę o „Duchu Jahwe” znajdujemy dopiero u Proto- Izajasza.

Oprócz znaczenia potocznego¹⁴, jak i odniesienia do sfery duchowej¹⁵ oraz usposobienia człowieka¹⁶, w Iz 30,1 czytamy, że Izrael postępuje niezgodnie z „Duchem Bożym” W tym samym kontekście w 31,3, w wyroczni przeciw Egipcjowi Izajasz stwierdza: „Egipcjanie to ludzie, a nie Bóg, ich konie to ciało, a nie duch!”

¹² Por. Albertz, Westermann, רוח , Geist, kol. 742-743; Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, s. 9.

¹³ W tekstach 4,12 i 5,4 mówiących o niewierności Izraelitów termin רוח określa „ducha nierzędu”, którym są opanowani członkowie narodu wybranego: „Lud mój zasięga rady u swojego drewna, a jego laska daje mu wyrocznię; bo go duch nierzędu omamił — opuścili Boga swojego, aby cudzołożyć” (Oz 4,12). „Czyny ich bowiem im nie pozwalają powrócić do Boga swojego; bo duch nierzędu mieszka w ich wnętrzu, a nie znają Jahwe” (Oz 5,4). W obydwu tekstach chodzi jednak nie o Ducha Jahwe, lecz o grzeszne usposobienie ludu Bożego.

¹⁴ Znaczenie „wiatr” lub „wicher” zawierają teksty — 7,2; 17,13; 26,18; 27,8 i 32,2; „tchnienie warg” w paralelizmie do wyrażonego słowa — 11,2; „sapanie” — 25,4. Izajasz używa nadto terminu רוח dla wyrażenia gniewu Jahwe w takich zwrotach, jak: „gwałtowny podmuch” lub „tchnienie sądu” (por. 4,4; 11,15; 30,25 i 33,11).

¹⁵ Duchową sferę człowieka (w przeciwieństwie do jego cielesności) oznacza termin רוח w tekście 26,9, gdzie prorok stwierdza: „Dusza moja pożąda Ciebie w nocy, duch mój — poszukuje Cię w wym wnętrzu”.

¹⁶ Usposobienie, a więc stan ducha odnajdujemy w w. 19,3 i 29,24. W obydwu przypadkach jest mowa o zbłąkanych duchem.

Prorok wyrzuca tu Izraelowi, że będąc ludem przymierza bardziej zaufał Egipcjowi, który nie jest Bogiem, a tylko człowiekiem, i koniom, chociaż nie są Duchem, a tylko ciałem. Należało natomiast Bogu zaufać bardziej aniżeli ludziom i rydwanom, gdyż tylko On zarządza i dysponuje Duchem, który jest skuteczniejszym orężem aniżeli konie i rydwany¹⁷

Nigdzie w Starym Testamencie nie znajdziemy bardziej konkretnego stwierdzenia, że Bóg jest Duchem jak w powyższej wypowiedzi Izajasza.

W innych wypowiedziach Izajasza mowa jest o „obdarowaniu” bądź o „wylaniu” Ducha Jahwe. I tak w 28,6 Bóg obdaruje sprawiedliwego „duchem sprawiedliwości” (רוּחַ מִשְׁפָּט): „W owym dniu Jahwe Zastępów będzie koroną chwały i ozdobnym diademem dla Reszty swego ludu, i duchem sprawiedliwości dla zasiadającego w sądzie, i natchnieniem męstwa dla odpierających natarcie u bramy” (Iz 28,5–6). Chodzi tu o zdolność podejmowania sprawiedliwych wyroków w sądzie.

Przed wszystkim jednak Duch Jahwe „spocznie (נָחַ) na Odrośli z pokolenia Jessego” (11,2)¹⁸. Jest on tu bliżej określony jako: „duch mądrości i rozumu, duch rady i męstwa, duch wiedzy i bojaźni Jahwe” Dary „Ducha Jahwe” są ofiarowaną przez Boga potomkowi Jessego umiejętnością skutecznego wprowadzania w życie (tj. zamiany w czyn) wyżej wymienionych cnót: mądrości, rozumu, rady, męstwa, wiedzy i bojaźni Jahwe.

Ponadto w w. 32,15 Izajasz w obietnicy dla całego narodu mówi, że w nadchodzącym dla Izraelitów czasie odrodzenia „zostanie na nich wylany Duch Jahwe z wysoka” Jego dziełem będzie nowe stworzenie i pełne odrodzenie życia duchowego i wewnętrznego pokoju¹⁹

Zdaniem Izajasza Bóg zarówno na wrogów Izraela (Egipt — 19,14), jak i na własny grzeszny naród (Ariel=Jerozolimia — 29,10) może zesłać „ducha obłądu” (רוּחַ עֲוֵיִם) i „ducha odurzenia” (רוּחַ תְּרִיִּמָה). Duch ten sprawi, że pogańscy władcy poprowadzą swe narody na manowce: „Jahwe rozlał w nich ducha obłądu; oni zwiedli Egipt na błędną drogę, w każdym jego dziele” (Iz 19,14). Zaś we własnym grzesznym narodzie spowoduje stan

¹⁷ Duch jest tu samą istotą Boga i oznacza Jego nieprzemijającą moc. Por. Albertz, Westermann, רוּחַ, Geist, kol. 747–748; F. Baumgärtel, πνεῦμα, TWNT VI, s. 357–362, zwł. s. 361–362.

¹⁸ Wiersz ten mówi, że potomek Jessego otrzyma od Boga רוּחַ יְהוָה, czyli coś, co jest absolutną własnością Boga, należy do Jego natury i stanowi Jego istotę. Zob. Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, s. 10; B. Wodecki, *Wyposażenie duchowe Mesjasza według Iz 11,1–5*, RBL 34(1981) s. 88–97.

¹⁹ Por. Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, s. 16–17.

panicznego strachu: „Wpadnijcie w osłupienie i trwajcie w nim, zaślepcie się i pozostańcie ślepi, bądźcie pijani, choć nie od wina, zataczajcie się, choć nie pod wpływem sycery. Bo Jahwe spuścił na was ducha odurzenia [BT — „sen twardy”], zawiązał wasze oczy wieszczków i zakrył wasze głowy jasnowidzów” (Iz 29,9–10).

W tekście 34,16, w mowie przeciw Edomowi „Duch Jahwe” gromadzi nawet dzikie zwierzęta, aby dokonały spustoszenia kraju (34,16): „Szukajcie w księdze Jahwe i odczytajcie — Ani jednego z nich nie zabraknie! — Bo usta Jego, one rozkazały, i Duch Jego, On je zgromadził.” W powyższej wypowiedzi „Duch Jahwe” jawi się jako wewnętrzna siła napędowa — instykt, który każe łączyć się dzikim zwierzętom w stada i wystąpić przeciw Edomowi.

W Mi termin קִיָּר pokrywa się w zasadzie z jego znaczeniem u współczesnego mu proroka Izajasza²⁰

Na szczególną uwagę zasługuje jednak tekst Mi 2,7, w którym prorok stawia retoryczne pytanie: „Czyż miałyby być przekłety dom Jakuba? Czyż skory do gniewu jest Duch Jahwe, czy takie Jego postępowanie? Czyż słowa Jego nie są życzliwe dla ludu swego izraelskiego?”

W słowach: „Czyż skory do gniewu [dosł. „krótki” — hebr. קִיָּר] jest Duch Pański?”, prorok pyta: czy Bóg ma tak „krótki oddech”, że nie potrafi doprowadzić do skutku tego, co powziął, czy zabrakło mu ducha (siły = wytrwałości)? Tekst ten o tyle jest istotny, że „Duch Jahwe” został tu przedstawiony jako wewnętrzne usposobienie Jahwe, które skłania Boga do cierpliwości względem grzeszników, zaniechania gniewu i przebaczenia im grzechów²¹.

Ponadto Mi 3,8 używa terminu קִיָּר na potwierdzenie autentyczności swego powołania: „Ja zaś zaprawdę pełen jestem mocy Ducha Jahwe, sprawiedliwości i męstwa, abym ogłaszał Jakubowi jego występki, grzech jego — Izraelowi”

„Duch Jahwe” jest tu ofiarowanym Micheaszowi charyzmatem, który od chwili powołania uzdalnia go do autentycznego pełnienia urzędu — sługi słowa.

Wśród proroków przełomu VII i VI w. przed Chr., Sofoniasz i Nahum ani razu nie używają pojęcia קִיָּר. Habakuk zna tylko jego znaczenie potoczne:

²⁰ Znaczenie pospolite „wiatr” i „tchnienie” znajdujemy w Mi 2,11.

²¹ Duch Jahwe to cierpliwe usposobienie Boga (miłosierdzie). Por. Albertz, Westermann, קִיָּר, Geist, kol. 739.

„wiatr” — 1,11 i „tchnienie” — 2,19. Jeremiasz także wydaje się nie znać określenia „Duch Jahwe”²².

Częste i dość znamienne użycie terminu רוּחַ występuje u proroków niewoli — Ezechiela²³ i Deutero-Izajasza²⁴.

W Ez dwukrotnie (11,19 i 36,26) mowa jest o „Nowym Duchu”, którego Jahwe udzieli swemu ludowi w mającym nadejść czasie zbawienia: „Dam im jedno serce i wniosę nowego ducha do ich wnętrza” (11,19). „I dam wam serce nowe i ducha nowego tchnę do waszego wnętrza, odbiorę wam serce kamienne, a dam wam serce z ciała” (36,26).

Chodzi tu zapewne o „nowe usposobienie” narodu do posłuszeństwa Bogu i Jego Prawu²⁵. Przy tym w w. 36,27 czytamy, że tym „Nowym Duchem” z w. 26 będzie sam „Duch Jahwe”, dosł.: „Ducha mojego chcę tchnąć w was i sprawić, żebyście żyli”

Z drugiej strony Ezechiel wzywa także swoich słuchaczy w w. 18,31, aby sami: „utworzyli sobie nowe serce i nowego ducha” — aby zmienili radykalnie swoje dotychczasowe usposobienie.

W tekście 39,29 o przywróconym ponownie do łaski domu Izraela Jahwe mówi: „Nie będę na przyszłość ukrywał oblicza mego przed nimi, kiedy Ducha mojego wyleję na Izraelitów” „Duch Jahwe” w powyższym tekście to Boża łaskawość, która przebacząc winy zezwala Izraelowi znowu żyć we wspólnocie z Bogiem²⁶

Sam prorok nigdy natomiast nie mówi, że jest w stałym posiadaniu „Ducha Jahwe”, a tylko, że Duch nim „owładnął” (hebr. נָפַל עָלַי – „spadł

²² U Jeremiasza termin רוּחַ oznacza z reguły „wiatr” lub „cztery strony wiatru” (np. 4,11–13), albo „tchnienie życia” i to zarówno ludzi, jak i zwierząt (2,24; 10,4 = 51,17; 14,6). Wprawdzie w tekście 51,1.11 czytamy, że Jahwe sprowadzi na Babilon „niszczący wiatr” lub, że pobudzi „ducha króla Medii”, jednak nie chodzi tu o „Ducha Jahwe”, lecz o ducha walki, tj. o powszechne pragnienie odwetu i zemsty powstałe w narodach podbitych wcześniej przez Babilon. Por. Stachowiak, *Prorocy słudzy słowa*, s. 115–116; tenże, *Księga Jeremiasza. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz* (PST X 1), Poznań 1967, s. 360.

²³ Około 20 razy używa on terminu רוּחַ na oznaczenie „wiatru” lub „kierunku wiatru”. Wyraża nim także nastrój ducha ludzkiego, np. w 3,14 — „rozgorzyczenie”, „zgorzkniałość”; w 21,12 — „zwątpienie”, „małoduszność”; a w 11,5 i 20,32 — „sprawy, które knują w duszy grzesznicy”

²⁴ W profetyzmie okresu niewoli i po niewoli duch Jahwe jest darem Bożym bądź dla wybranej jednostki, bądź dla całego ludu Bożego. Teksty Deutero-Izajasza omówimy łącznie z Trito-Izajaszem. Por. Albertz, Westermann, רוּחַ , Geist, kol. 751.

²⁵ Por. W. Zimmerli, *Ezechiel* (BKAT XIII 2), Neukirchen 1979, s. 879.

²⁶ Por. Zimmerli, *Ezechiel*, s. 970; oraz רוּחַ im Buche Ezechiel, Exkurs 3, tamże, s. 1262–1265.

na”, np. w czasie wizji 11,5). Oznacza to, że wszystkie wizje ogląda prorok „w Duchu [tj. w zachwycie] Bożym” (11,24).

Z tekstu 37,1 dowiadujemy się, że również przed „wizją wyschłych kości” spoczęła na proroku ręka Jahwe i został wyprowadzony przez „Ducha” (דָּחַ — „w duchu”) na równinę, gdzie miał widzenie. Gdy zaś przerażony tym co zobaczył upadł na twarz, wstąpił w niego „Duch” (2,2; 3,24 — dwukrotnie bez rodzajnika) i postawił na nogi. Ten sam „Duch” (bez rodzajnika) prowadzi też proroka tak na miejsce, jak i z miejsca oglądanej wizji (3,12.14; 8,3; 11,1.24; 43,5).

W powyższych tekstach „Duch” (bez rodzajnika) jawi się jako jakaś zewnętrzna siła (żeby nie powiedzieć istota), która prowadzi proroka tam, gdzie pragnie go mieć Bóg.

Rzeczą godną uwagi jest fakt, że Ezechiel ani „Ducha”, który oddziałuje na niego (stawiając na nogi czy przenosząc z miejsca na miejsce), ani „Ducha”, który ożywia pobite kości nie nazywa „Duchem Jahwe”. Mimo to bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że chodzi tu o taką dynamiczną potęgę i moc, która może pochodzić tylko od Boga²⁷

Warto także zauważyć, że w Ez „Duch Jahwe” nigdzie nie jest pojmowany w sensie charyzmatu prorockiego. Duch ten ani nie jest tym, który sprawia, że ktoś staje się prorokiem, ani tym, który uzdatnia do przepowiadania słów Jahwe. Nawet w Ez 11,5, gdzie „Duch Jahwe” nakazuje mówić, nie tyle chodzi o uzdolnienie proroka do głoszenia słów Jahwe, ile o słuchanie tego co Jahwe mówi i wypełnienie tego co nakazuje²⁸.

Także u Deutero- i Trito-Izajasza znajdujemy bardzo bogatą i szeroką gamę znaczeniową terminu דָּחַ.

I tak w Iz 40,13 czytamy: „Kto zdołał zbadać ducha Jahwe. Kto w roli doradcy dawał Mu wskazania”; zaś w Iz 63,10–11: „Lecz oni się zbuntowali i zasmucili Jego świętego Ducha. Więc zmienił się dla nich w nieprzyjaciela; On zaczął z nimi walczyć. Wtedy wspomnieli o dniach przeszłości, o słudze

²⁷ W Ez „Duch” jest także tajemniczą siłą, która porusza (ożywia?) cztery istoty (zwierzęta-cheruby — symbole późniejszych ewangelistów), towarzyszące ognistemu rydwanowi, wyobrażające „chwałę Jahwe” (1,12.20–21; 10,17). „Duch” (z i bez rodzajnika) jest również tajemniczą mocą, którą daje Jahwe pobitym, wyschłym kościom (37,5.6.14). Gdy wstępuje w nie Duch, kości ponownie ożywają (37,10). Prorok musi jednak wprawdzie „prorokować do Ducha”, tzn. wywołać Ducha swoim prorockim słowem. Por. Zimmerli, *Ezechiel*, s. 898.

²⁸ Por. J. Scharbert, *Ausgewählte Themen der Theologie des Alten Testaments*, Teil I: *Gott im Alten Testament*, w: *Skripten des Lehrstuhls für Theologie des Alten Testaments*, Heft 5, München 1982, s. 88.

Jego, Mojżeszu [...] Gdzież Ten, który tchnął w jego wnętrze swego świętego Ducha?”

„Duch Jahwe” z Iz 40,13, lub „Jego święty Duch” z Iz 63,10–11 to miejsce (siedlisko) wewnętrznych uczuć Boga. Miejsce to (tj. świętego Ducha Jahwe) można zranić, obrazić, dotknąć przez grzech (por. Iz 63,10 z Rdz 6,3).

Najczęściej jednak u Deutero- i Trito-Izajasza „Duch Jahwe” objawia się jako charyzmat prorocki. Spoczywa On zarówno na samym proroku: „Duch Jahwe, Pana, nade mną, bo Jahwe mnie namaścił” (Iz 61,1 oraz 48,16; 59,21)²⁹, jak i na cierpiącym Słudze Pańskim: „Oto mój Sługa, którego podtrzymuję. Wybrany mój, w którym mam upodobanie. Sprawilem, że Duch mój na Nim spoczął; On przyniesie narodom Prawo” (42,1)³⁰

W nadchodzącym czasie zbawienia Jahwe „wyleje” swego Ducha na całe potomstwo Izraelowe: „Bo rozleję wody po spragnionej glebie i zdroje po wyschniętej ziemi. Przeleję Ducha mego na twoje plemię i błogosławieństwo moje na twych potomków” (44,3). Mocą Ducha Jahwe Izrael znajdzie ostatecznie swój odpoczynek: „Jak bydłu schodzącemu na dół na nizinę Duch Jahwe dał im odpoczynek. Tak prowadziłeś Twój lud, zyskując sobie imię chwalebne” (63,14).

Po niewoli od proroka Aggeusza pochodzi jedyne w swoim rodzaju stwierdzenie, że Duch Jahwe od momentu zawarcia przymierza stale jest obecny w narodzie wybranym: „Zgodnie z przymierzem, które zawarłem z wami, gdyście wyszli z Egiptu, duch mój stale przebywa pośród was; nie lękajcie się!” (2,5). Prorok ma tu zapewne na uwadze stałą pomoc Boga udzielaną narodowi w jego historii³¹. Pomoc tę w czasach po niewoli rozumiano przede wszystkim jako zbawczą obecność Jahwe, objawiającą się szczególnie w wyzwoleniu z niewoli.

Prorok Malachiasz używa terminu רוּחַ tylko w znaczeniu pospolitym na określenie „siły życiowej” czy „ludzkiego tchnienia” (2,15–16).

Proto-Zachariasz natomiast oprócz znaczenia potocznego („wiatr” — 2,10; 5,9; 6,5) stosuje termin רוּחַ także na określenie daru charyzmatycznego udzielonego najpierw Zorobabelowi, aby mógł dokończyć dzieła budowy

²⁹ Do pełnienia tej charyzmatycznej misji prorok został wyposażony w Ducha Jahwe. Por. Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, s. 12.

³⁰ Duch Jahwe jest tu darem łaski, dzięki której człowiek staje się narzędziem Bożym w przekazywaniu prawdy o stwórczej i zbawczej mocy Boga. Por. Homerski, *Dar Ducha Bożego w nauczaniu proroków*, s. 12; A. Penna, *Lo Spirito di Christo* (Supplementi alla „Rivista Biblica”), Brescia 1976, s. 47–48.

³¹ Por. Albertz, Westermann, רוּחַ , Geist, kol. 752.

świętyni: „Oto słowo Jahwe do Zorobabela: Nie siła, nie moc, ale Duch mój dokończy dzieła — mówi Jahwe Zastępów” (4,6), a także wszystkim prorokom dla dobra całego narodu: „Serca ich stały się twarde jak diament — nie zwracali uwagi na Prawo i na słowa Jahwe Zastępów, którymi napominał przez Ducha swojego za pośrednictwem dawnych proroków” (7,12)³²

W Za 6,8 w kontekście wizji czterech rydwanów czytamy: „Anioł zawołał do mnie: Patrz na te [rumaki], które pędzą w kierunku północnym: one sprawią, że Duch mój spocznie w krainie Północy”

„Duch Jahwe” jest tu ukazany jako gniew miłosiernego Boga, który niszcząc zło zamieszkałe w kraju Szinear oczyszcza ten kraj z bezbożności³³

Deutero-Zachariasz życie ludzkie nazywa „Duchem, którego Bóg tchnął we wnętrze człowieka” (12,1). W kontekście zaś przyszłego ocalenia Jerozolimy i nawrócenia ludu, prorok ten zapowiada wylanie Ducha na dom Dawida i mieszkańców świętego Miasta: „Na dom Dawida i na mieszkańców Jeruzalem wyleję Ducha pobożności. Będą patrzeć na tego, którego przebili, i boleć będą nad nim, jak się boleje nad jedynakiem, i płakać będą nad nim, jak się płacze nad pierworodnym” (12,10). W stwierdzeniu, że Bóg udzieli narodowi „Ducha pobożności” („łaski i prześlania” — רוחַ יְהוָה), chodzi o ofiarowaną Izraelowi przez Boga łaskę, umożliwiającą w prawdziwej skrusze wziąć udział w śmierci pasterza „którego przebili” To sprawi, że znajdą ratunek w dniu sądu Bożego³⁴.

O powszechnym wylaniu Ducha Jahwe na wszelkie ciało, tj. na wszystkie kategorie wiekowe ludzi i wszystkie stany w narodzie, mówi w kontekście mającego nadejść „dnia Jahwe” prorok Joel: „I wyleję potem Ducha mego na wszelkie ciało, a synowie wasi i córki wasze prorokować będą, starcy wasi będą śnili, a młodzieńcy wasi będą mieli widzenia. Nawet na niewolników i niewolnice wyleję Ducha mego w owych dniach” (3,1–2). Prorok stwierdza, że za sprawą tego Ducha wszyscy będą prorokować, tj. zostaną uzdatnieni do

³² Zdaniem niektórych egzegetów w czasie po niewoli Duch Jahwe w tekstach prorockich traci swoje specyficzne funkcje siły stwórczej i mocy zbawczej, a Jego działaniu poddany został profetyzm — rozumiany odtąd jako szczególne działanie Ducha Jahwe. W powstałym po niewoli dziele Kronikarza wszystkie prorockie mowy rozumiano już jako wypowiedzi z natchnienia Bożego Ducha. Por. Albertz, Westermann, רוחַ, Geist, kol. 749.

³³ Por. Scharbert, *Ausgewählte Themen der Theologie des Alten Testaments*, s. 93.

³⁴ W tekście Za 13,2 prorok używa ponadto terminu רוחַ יְהוָה na określenie „ducha nieczystego” Wypowiedź ta pojawiająca się w kontekście wyniszczenia bałwochalców i wróżbitów odnosi się do wszystkich ludzi złego usposobienia. Por. Albertz, Westermann, רוחַ, Geist, kol. 740.

głoszenia słowa Bożego. „Duch Jahwe” jest tu jednoznacznie charyzmatem prorockim³⁵.

Ostatnim z proroków używających pojęcie רוח w swojej księdze jest prorok Jonasz. Używa on jednak tego terminu tylko w znaczeniu potocznym — „wiatr” (1,4; 4,8).

Podsumowanie

Zbierając w końcowe wnioski naukę proroków Starego Testamentu o Duchu Jahwe/Bożym należy stwierdzić, że:

1. Nigdzie nie mamy wyraźnego stwierdzenia, że Bóg jest Duchem (najbliższy tej nauki jest tekst Iz 31,3). Jednak już same wypowiedzi stawiające Boga po przeciwnej stronie do śmiertelnego i przemijającego człowieka wydają się być wystarczającym dowodem na potwierdzenie, że Bóg to Istota duchowa.

2. Termin רוח służy prorokom do określenia usposobienia Boga lub stanu Bożego Ducha, np. gdy w sposób antropopatyczny wyrażają gniew,liwość, współczucie czy cierpliwość Jahwe względem grzeszników. Duch ten może doznać uszczerbku, może zostać dotknięty, obrażony, zraniony grzechem człowieka.

3. Prorocy pisarze mniej akcentują rolę ekstatyczną Ducha Jahwe, natomiast rozwijają Jego rolę charyzmatyczną. Dotyczy to szczególnie proroków okresu niewoli i po niewoli. Duch Jahwe to owa tajemnicza siła, która przenosi np. Ezechiela w miejsca oglądanych wizji oraz uzdalnia innych proroków do przepowiadania słowa czy pełnienia woli Jahwe.

4. Prorocy znają także „złego ducha”, zwanego też „duchem kłamstwa, fałszu”, który zwodzi grzeszników, fałszywych proroków oraz prowadzi przywódców i ich narody na błędną drogę. Duch ten jest jednak zawsze w służbie i na usługach karzącej sprawiedliwości Bożej.

5. W tekstach prorockich „Duch Boży” jawi się nadto jako siła stojąca do dyspozycji Boga, którą Bóg wylewa, albo która zstępuje na wybraną jednostkę (ródźka z pnia Jessego, Sługa Pański) bądź cały naród i okrywa go niby płaszcz, lub jest w nim obecna i w nim działa sprawiając, że staje się on narzędziem Bożym w przekazywaniu prawdy o stwórczej i zbawczej mocy Boga.

³⁵ Por. J. Drozd, *Księga Joela*, w: *Księgi proroków mniejszych. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz* (PST XII 1), Poznań 1968, s. 150–151.